

УДК 81`27

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-3\(222\)-56-60](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-3(222)-56-60)

ЛОГВИНЕНКО ЮЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА,

кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри державно-правових дисциплін та українознавства, Сумський національний аграрний університет, м. Суми, Україна
Yulia Logvynenko,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of State Law Disciplines and Ukrainian Studies, Sumy National Agrarian University, Sumy, Ukraine

E-mail: ledi_uliya_ledi@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1574-5107>

МОВА ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ КОЛОНІАЛЬНОГО ТА ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

А У розвідці показано, як радянська пропаганда використовувала художні твори для впливу на світогляд населення, формуючи у такий спосіб національно-культурну ідентичність радянської людини за рахунок нівелювання мов і культур країн-республік. На прикладі романів «Вітер в обличчя» та «Остання шабля» видатного українського письменника Миколи Руденка здійснюється аналіз процесу русифікації населення України шляхом насаджування російської мови та ментальних рис російського народу. Читачеві змінювали домінанту з «українець» через «радянська людина» на «російська людина», використовуючи непомітні на перший погляд дрібні деталі, як-от: зрусифіковані імена, лексеми на штатт відповідників у російській мові, підміну понять тощо. Наслідки русифікації і пропаганди російської культури й досі позначаються на світобаченні та мовній поведінці українців, бо їхня радянська пропаганда глибоко укорінилася, увівши у побутову сферу спілкування населення.

Ключові слова: мова; письменник; пропаганда; Микола Руденко; художній текст

LANGUAGE AS A TOOL FOR SHAPING NATIONAL AND CULTURAL IDENTITY OF THE POPULATION IN COLONIAL AND POST-COLONIAL SOCIETIES

С Many factors influenced the formation of the consciousness and self-identification of the population, and all of them were actively used by Soviet propaganda to assimilate the Ukrainian people into the Soviet population with a Russian mentality at its core. The Ukrainian nation will have to deal with the consequences of the Russification of the population for a long time, because Russification took place at the deepest, most everyday level of the people's life. Russification took place considering the smallest details, which the average reader often does not even notice. It is striking that the Ukrainian writer uses the Russified form of the names of the novel's characters (Olezhek, Lida, etc.), and resorts to substituting concepts (Soviet=Russian, etc.). To please the Soviet censors, Mykola Rudenko even tried to bring the lexical composition of the literary text closer to the Russian equivalents (tailor instead of dressmaker, dress instead of gown, etc.). It is proved that Soviet propaganda used the works of prominent Ukrainian writers to influence the worldview of the population, thus forming the national and cultural identity of the Soviet person by leveling the language and culture of the republics. Using the novels "Wind in the Face" and "The Last Sabre" by the prominent Ukrainian writer Mykola Rudenko as examples, the author analyzes the process of Russification of the Ukrainian population, showing how the Russian language and mental traits of the Russian people were imposed. The reader was transformed from a "Ukrainian" to a "Soviet person" and then to a "Russian person." And if there were individuals who tried to resist the pressure of the system, they suffered the fate of Mykola Rudenko, whose works were withdrawn from sale and libraries. The author found the acts of withdrawal of Mykola Rudenko's works from the library of an educational institution in Sumy region. The consequences of Russification and the propaganda of Russian culture still affect the worldview and linguistic behavior of Ukrainians, as they were deeply rooted by Soviet propaganda, which was introduced into the everyday sphere of communication.

Keywords: language; writer; propaganda; Mykola Rudenko; literary work

Актуальність проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями. Нині вже загальновідомо, що військові дії на території України ведуться за земельні ресурси та за сам факт існування українського народу, хоча президент Російської Федерації Володимир Путін

й досі наполягає, що армія РФ змушена була вторгнутися на територію сусідньої незалежної держави з метою захисту російськомовного населення України. Припускаємо, що якби українці в усіх сферах життя послуговувалися державною мовою, Володимир Путін увів би свої війська під іншим

приводом. Однак питання, як сталося, що громадяни України за понад 30 років незалежності їхньої держави не почали послуговуватися в побуті та на робочих місцях державною мовою, набуло ще більшої гостроти та актуальності.

Те, що окремі українці й досі надають перевагу російській мові у спілкуванні, пояснюється роками пропаганди, нищення української культури, нівелювання ролі рідної мови у вихованні підростаючого покоління. Пропонуємо розглянути, як здійснювалася пропаганда російської мови, культури на прикладі аналізу творів видатного українського письменника, лауреата Шевченківської премії, голови й засновника Української гетьманської групи Миколи Руденка.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Різні аспекти багатогранного творчого спадку М. Руденка здійснювали О. Бровко, Г. Віват, Т. Гажа, М. Жулинський, В. Просалова та ін. Наукові праці О. Васильєвої, І. Волошина, Л. Воробійової, Л. Гринів, В. Шевчука дали можливість дослідити унікальну філософсько-економічну концепцію М. Руденка.

Дослідниця І. Ренчка підкреслила, що письменник велику увагу приділяв висвітленню процесів русифікації та денаціоналізації в Україні впродовж 1930–1980 рр. [2]. Учені Н. Білик, Ю. Логвиненко, В. Мазуренко, Л. Ситник розкрили унікальну гіпотезу світобудови, запропоновану М. Руденком, та розкрили світоглядну позицію видатного українського письменника, що дало можливість комплексного осягнення багатогранного художнього доробку поета, прозаїка, драматурга та правозахисника [12; 13].

Крім того, у статті В. Панченка [1] читаємо про формування у класичній українській літературі естетичних настанов, які виявилися суголосними доктринальним засадам соціалістичного реалізму. Акцент на суспільно-перетворювальній місії літератури, її тенденційності, дидактично-публіцистичний первень простежуються в естетиці молодого І. Франка, прозі І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, О. Кониського, Б. Грінченка.

Але ці розвідки, не зважаючи на їх глибину, не розкривають проблему пропаганди російської мови та культури у художній літературі ХХ ст. як інструмента формування національно-культурної ідентичності населення.

Мета статті: показати, що художні твори використовувалися як засіб пропаганди, який дієво впливав на формування національно-культурної ідентичності населення, та який ефект післядії відчуває нині на собі населення України.

Викладення основного матеріалу. Від часу, коли Україна отримала незалежність у 1991 р., розвиток української мови отримав новий імпульс і почався етап нівелювання наслідків русифікації населення. Пояснити тотальну русифікацію можна тривалим періодом тиску на українську мову та культуру, який призвів до звуження сфер вживання української мови. Щоб розкрити масштаби, прийоми й наслідки русифікації українського населення, пропонуємо розглянути художні романи Миколи Руденка [3; 4; 6].

Роман «Вітер в обличчя» (почав писати 1952 р., а завершив після смерті Сталіна – 1955 р.) [3] має досить типовий сюжет радянського соцреалістичного роману, в якому герої намагаються економічно обігнати ворожий Захід. Упадає в око спосіб датування виходу твору – населення СРСР досить часто прив'язувало події особистого життя до ювілеїв кремлівських вождів, з'їздів комуністичної партії, смерті очільників держави тощо. Збереглися листівки того періоду, коли члени родини вітали один одного з державними подіями. Із здобуттям Україною незалежності такий спосіб маркування визначних дат особистого життя втратив свою популярність серед населення.

Персонажі роману «Вітер в обличчя» називають один одного, використовуючи російську форму власних імен (рис. 1):

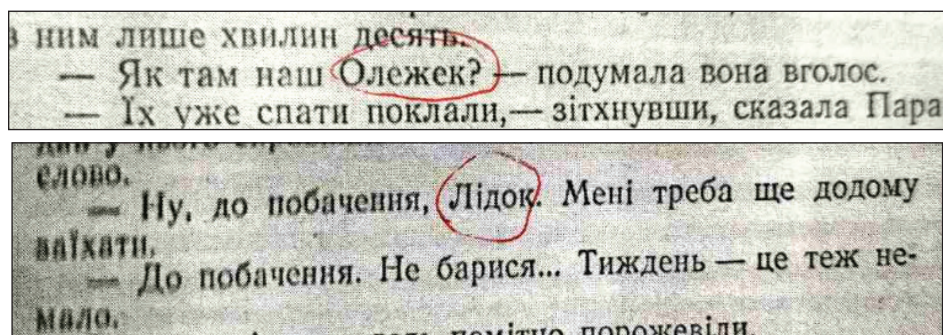

Рис. 1. Використання російських форм імен у романі М. Руденка «Вітер в обличчя»

Різницю між українськими та зрусифікованими іменами можна простежити за використанням суфіксів. Російським іменам притаманні форми із суфіксами -ік- (Мотік); -ушк- (Альонушка); -ша- (Маша); -ін- (Каріна). Українські імена мають суфікси -ик- (Петрик); -чик- (Назарчик); -к- (Іванко); -сь (Івась); -ка- (Даринка); -ус- (Ганнуся); -очк- (Наталочка); -оньк- (Віронька). Оскільки російські форми вживання імен тісно ввійшли у слововжиток українців на побутовому рівні, позбутися цього буде нелегко, бо історія зросійщення

українських імен є одним із результатів багатовікового утиску й заборон української мови. Її корені сягають 1680 р., але найбільше на заміну українських імен російськими відповідниками вплинув указ Олександра III про заборону вживання в офіційних установах української мови та хрещення українськими іменами, виданий 1888 р. [11].

Примітно, що роман «Вітер в обличчя» [3] популяризує творчість російських письменників через діалоги персонажів (рис. 2).

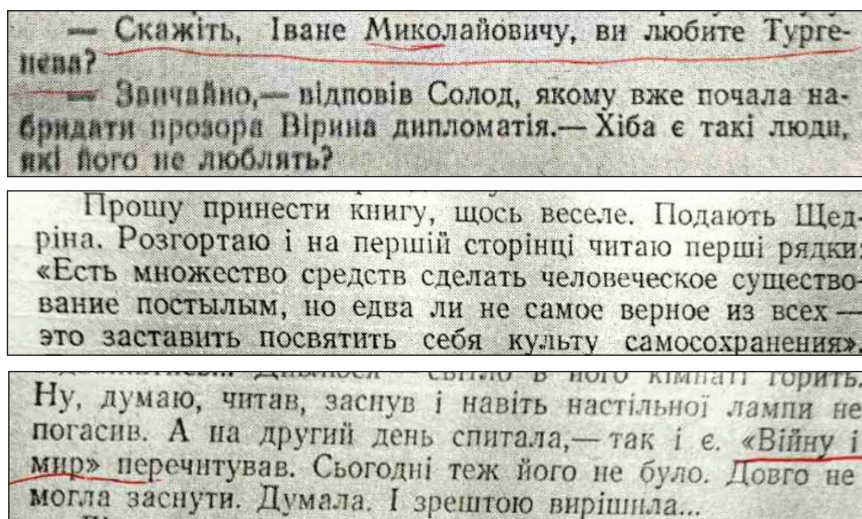

Рис. 2. Популяризація творчості російських письменників у романі М. Руденка «Вітер в обличчя»

Як бачимо, українцям пропонується читати й «любити» Щедріна, Толстого, Тургенєва. Припускаємо, що саме з таких незначних на перший погляд нюансів і зросла любов до російської культури за рахунок культури народів соціалістичних республік. Це було першочергове завдання радянської літератури – виховати новий тип людини, а національні інтереси республік і цінність життя окремого індивіда розчинялися у повсякденній метушні побудови

комунізму за чітко продуманим й організованим планом Кремля. Так поступово й часто майже непомітно створювався «совєцький» народ із російською культурою, російською мовою, російськими ментальними рисами в своїй основі.

Можемо побачити, як письменник на догоду радянській цензурі здійснював підміну понять «радянський» на «російський», впливаючи у такий спосіб на світобачення свого читача (рис. 3):

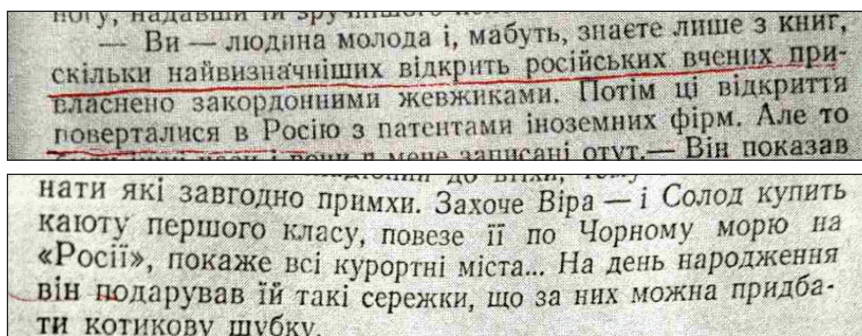

Рис. 3. Підміна понять «радянський» на «російський» у романі М. Руденка «Вітер в обличчя»

Зрілий М. Руденко критично оцінював свій роман «Вітер в обличчя». Власне, така самокритика автора розкриває нам драму літератури радянської доби: «теорія соцреалізму запрограмувала її на фальш – на «підмальовування» дійсності. Маска мусила стати заміником обличчя. З літератури вихолощувалася здатність відкривати світ, а натомість їй належало ілюструвати, пропагувати, займатися «переробкою» людини» [10]. За часом створення твір належить до найскладнішого періоду в історії української літератури: «Доба була наскрізь шизофренічна з типовим параноїком на чолі, з масами тупих півінтелігентів, які вірили йому, бо не знали нічого кращого...» [8, с. 229].

Найпопулярніший роман Миколи Руденка того часу «Остання шабля» [6] вийшов друком ще 1959 р. Формат соціально-побутового роману дав можливість, оминувши цензуру, змалювати широку панораму дійсності, показати представників різних соціальних прошарків, розкрити соціальну трагедію героїв, протиставити прагнення і мрії

персонажів жорстким реалієм тогочасного українського села, відтворити контрастний побут міського та сільського населення. Через образ головного героя Турбая та інших персонажів роману розкрито важку історію життя українського народу в складі СРСР.

Незважаючи на прагнення письменника наблизитися до «критичного реалізму», мовлення персонажів тяжіє до російської мови (рис. 4).

Лексеми «плаття», «кравчиха», «трудно», «тройка» тощо свідчать про вдалий наступ на українську мову, що активізувався з поч. 30-х років ХХ ст., коли радянська влада поставила за мету остаточно знищити українську мову. 1933 р. було створено комісію під головуванням А. Хвилі «для перевірки роботи на мовному фронті». Л. Масенко зауважує, що у «1933 р. більшовицькі вожді, стероризувавши українство шляхом штучно організованого голодомору і застосувавши репресії проти інтелігенції, підірвали потужну соціальну базу української мови, після чого змогли повернутися до старої

— Як тобі подобається моє плаття? — і не чекаючи на відповідь, продовжувала щебетати: — Хочеш, повезу тебе до моєї кравчихи?.. Вона всім артисткам шиє. — Одразу ж забувши про кравчиху, поцікавилася: — Ти багато наварила

Ноги в неї підгиналися. Трудно зрушити з місця. Трудно відірвати погляд від Турбая, що схилився на загорожу, ніби Лариса почастивала його отрутою.

Раптом із-за рогу, з синього провалля вулиці, вилетіли сани, запряжені тройкою. Коні хропіли, вигинаючи м'язисті шиї. Вуздечки на конях і дуга корінного були обвішані бронзовими дзвіночками, що нагадували ще не розкриті пуп'янки якихось дивних квітів. Дзвіночки розсипали під місяцем таке

Рис. 4. Використання наближеної до російської мови лексики у романі М. Руденка «Остання шабля»

імперської практики асиміляції» [9, с. 16]. Роман «Остання шабля» [6] є демонстрацією того, як українська мова у XX ст. розчинялася в російській, і наслідки такої асиміляції долатиме не одне покоління мовознавців і звичайних громадян України.

У романі простежується притаманна радянському світогляді мілітаризація дійсності: *бронь, ворожа ескадра* тощо. Боротьба з уявними ворогами, що заздять успіхам СРСР і всіляко заважають розквіту комунізму, – це ще одна характерна риса літератури соцреалізму. Включення у текст роману пропагандистських тлумачень рішень XX з'їзду – свідчення втягнутості літератури в політичні процеси і доказ того, що поява та існування соцреалістичного роману залежали від внутрішньої політики СРСР.

Незважаючи на те, що сюжет був настільки типовий, що роман потрапив під гостре перо критика І. Світличного [7], «Остання шабля» користувалася шаленим попитом, бо авторів, попри шаблонний сюжет, вдалося створити харизматичного головного персонажа та наблизитися до реалій українського життя.

Оцінюючи свій роман, автор був ним цілком задоволений: «Я попросив прочитати його мені вже тоді, коли сам не міг читати й писати. Тобто тоді, коли в Радянському Союзі й особливо в Україні партія втратила керівну роль, зафіксовану в конституції. ... Я слухав «Останню шаблю», і вона не викликала в мене невдоволення» [5, с. 310].

XX з'їзд КПРС (14–25 лютого 1956 р.) проклав глибоку межу у світогляді, і, як наслідок, житті М. Руденка. Саме на цьому з'їзді КПРС М. Хрущов виступив із закритою доповіддю «Про культ особистості і його наслідки». На цей час письменникові виповнилося 36 років. Відкритий пленум Спілки письменників 1957 р., на якому виступав із доповіддю М. Руденко, був початком дисидентства письменника. У промові доповідач підняв питання реалізму в мистецтві, радянського бюрократизму, русифікації української інтелігенції. Незважаючи на побожне ставлення до Леніна, виступ містить низку тверезих поглядів на ситуацію, що склалася у тодішньому СРСР. Те, що відчув, пережив і передумав письменник, назавжди відірвало його від соцреалізму.

Держава, побудована на марксистській ідеології, не мала ні жалю, ні співчуття. Не було в історії людства жорсткішого режиму, де б за ідеали чи переконання могли знищити людину, а разом з нею і пам'ять про неї, як це зробили з М. Руденком. Твори М. Руденка вилучалися із бібліотек, архівів. Нам вдалося відшукати факти, що підтверджують знищення творів письменника (рис. 5).

Як свідчать акти вилучення творів М. Руденка з Конотопської середньої школи №2, документообіг у закладах освіти Української РСР вівся російською мовою. Як бачимо з акту виконаних робіт, вилучали навіть ті твори письменника, що вийшли друком російською мовою, – так влада знищувала навіть згадки про М. Руденка, хоча «Вітер в обличчя» і «Остання шабля» написані за всіма соцреалістичними канонами.

Висновки. Неупереджений погляд на дискурс української мови та літератури показує, що комуністична ідеологія завдала великої шкоди не одному поколінню українців. Неймовірні страждання пройшли крізь душу української людини. Уже достеменно відомо, що комуністичний режим накладав на волелюбний український народ «особливі» умови з метою знищити українську націю. Це було не тільки фізичне знищення через голод і тортури, а й небачена духовна каторга. Забувати експерименти, через які пройшов український народ, не можна. Це наш національний біль, який не повинен забути, бо забута історія має тенденцію повертатися.

Аналіз художніх текстів доби колоніалізму може стати одним зі способів відходу від тоталітаризму з усіма його жахливими наслідками. Творчість Миколи Руденка – це поле для аналізу, куди необхідно спрямувати внутрішній та зовнішньополітичний вектор розвитку України, як відкрити шлях істинного розвитку держави та народу. Глибокий аналіз дає прозріння від хибних ідей і гасел, якими й досі проинтий український культурний простір.

Перспективи подальших розвідок будуть спрямовані на дослідження творів Миколи Руденка після відходу автора від штучно насадженого методу соцреалізму в мистецтві, зокрема на вивчення світоглядних домінант у романі «Орлова балка».

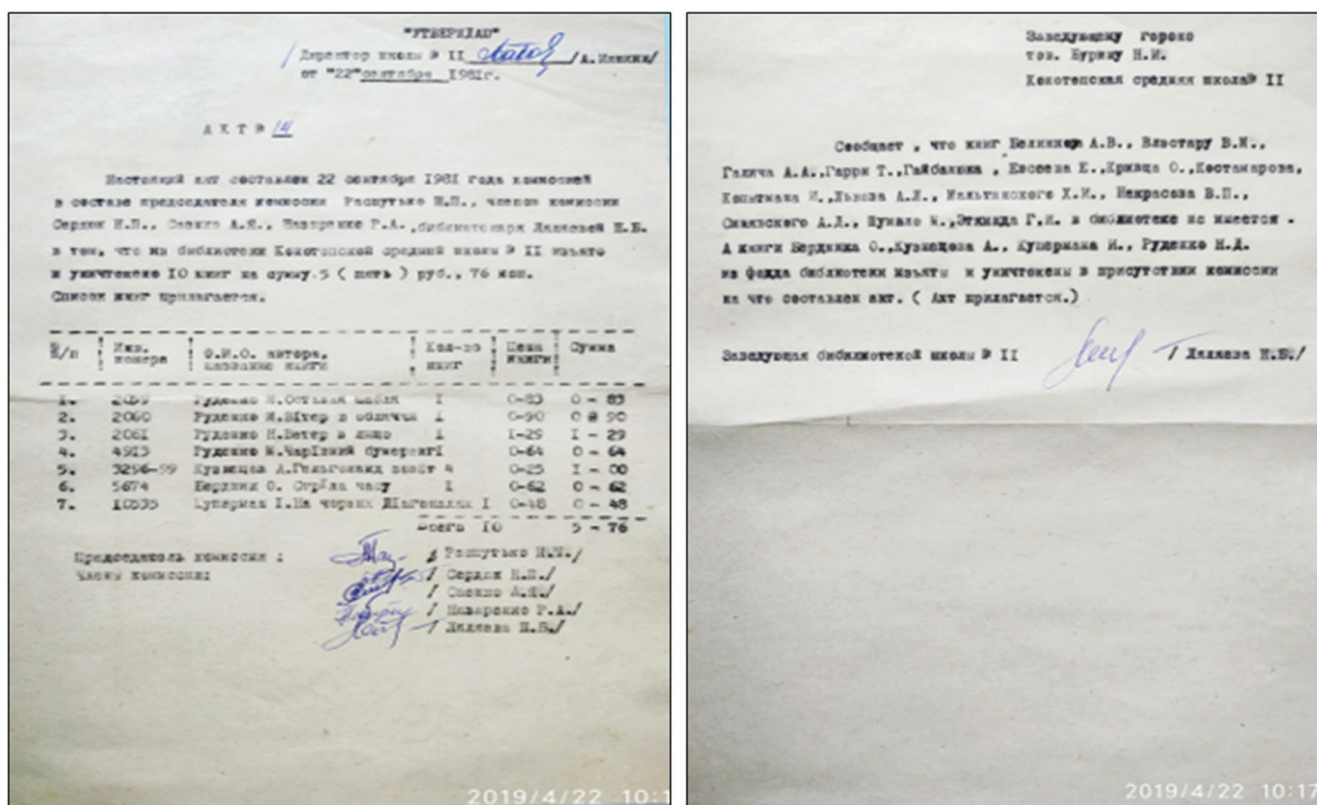

Рис. 5. Документи, що свідчать про вилучення творів М. Руденка з бібліотек Сумської області

Список використаних джерел

1. Панченко В. Ідеологічна повість II половини XIX ст. і генеза соцреалізму. *Слово і Час*. 2019. № 2. С. 58–63. URL: <https://il-journal.com/index.php/journal/article/view/493>
2. Ренчка І. Мовне питання в мемуарній та художній творчості М. Руденка. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/0a4b1707-dbc5-46ec-97de-583022bcc9e4>
3. Руденко М. Вітер в обличчя. Київ: Держлітвидав, 1964. 432 с.
4. Руденко М. Енергія прогресу. Гносис і сучасність: Метафізична поема. Публіцистика. Поема. Київ: Журналіст України, 2008. 716 с.
5. Руденко М. Найбільше диво – життя. Спогади. Київ: КЛІО, 2013. 696 с.
6. Руденко М. Остання шабля. Київ: Рад. письменник, 1965. 534 с.
7. Світличний І. Людина приїздить на село. *Вітчизна*. 1961. № 6.
8. Слабошпицький М. Поет із пекла (Тодось Осьмачка). Київ: Ярославів Вал, 2003. 368 с.
9. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду: документи і матеріали / упоряд. Л. Масенко. Київ: Києво-Могилянська акад., 2005. 399 с.
10. Харкун В. Соцреалізм як канонічне мистецтво. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/142524/02-Kharkhun.pdf?sequence=1>
11. Хронологія заборон української мови – «ПОРОХИВНИЦЯ». URL: <https://porokhivnytsya.com.ua/2016/07/25/chronology-of-ukrainian-language-bans/>
12. Logvynenko Y., Mazurenko V., Sytnyk L., Bilyk N. Anti-marxist polemics in Mykola Rudenko's novel-treatise "formula of the sun". *Amazonia Investiga*. 2024. № 13 (75). P. 285–295. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/issue/view/76/Full%20Issue%20Vol%2013%20No.%2075-%202024>
13. Logvynenko Y., Mazurenko V., Sytnyk L., Bilyk N. Mykola Rudenko's poetry and prose as a platform for popularizing the author's alternative hypothesis of the Universe. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12, no 67. P. 223–231. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.67.07.20> Volumen 12, No 67, Año 2023 Completo (amazoniainvestiga.info).

References

1. Panchenko, V. (2011). Ideolohichna povist II polovyny KhKh st. i heneza sotsrealizmu [Ideological novel of the second half of the 19th century and the genesis of social realism]. *Slovo i Chas* [Word and time], 2, 58–63 [in Ukrainian].
2. Renchka, I. *Movne pytannia v memuaranii ta khudozhnii tvorchosti M. Rudenka* [Language question in the memoir and artistic work of M. Rudenko]. Retrieved from <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/0a4b1707-dbc5-46ec-97de-583022bcc9e4> [in Ukrainian].
3. Rudenko, M. (1964). *Viter v oblychchia* [Wind in the face]. Kyiv: Derzhlitvydav [in Ukrainian].
4. Rudenko, M. (2008). *Enerhiia prohresu. Hnosys i suchasnist: Metafizychna poema. Publitsystyka. Poema* [Energy of progress. Gnosis and modernity: Metaphysical poem. Journalism. Poem]. Kyiv: Zhurnalist Ukrainy [in Ukrainian].
5. Rudenko, M. (2013). *Naibilshe dyvo – zhyttia. Spohady* [The greatest miracle is life. Memoirs]. Kyiv: KLIO [in Ukrainian].
6. Rudenko, M. (1965). *Ostannia shablia* [The last saber]. Kyiv: Rad. Pysmennyk [in Ukrainian].
7. Svitlychnyi, I. (1961). *Liudyna pryizdyt na selo* [A person comes to the village]. *Vitchyzna* [Homeland], 6 [in Ukrainian].
8. Slaboshpytskyi, M. (2003). *Poet iz pekla (Todos Osmachka)* [Poet from hell (Todos Osmachka)]. Kyiv: Yaroslaviv Val [in Ukrainian].
9. Kharkun, V. *Sotsrealizm yak kanonichne mystetstvo* [Social realism as canonical art]. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/142524/02-Kharkhun.pdf?sequence=1>
10. Masenko, L. (Ed.). (2005). *Ukrainska mova u XX storichchi: istoriia lnhvotsydu* [Ukrainian language in the 20th century: History of linguicide]: dokumenty i materialy. Kyiv: Mohyla Academy [in Ukrainian].
11. *Khronolohiia zaboron ukrainskoi movy – «POROKHIVNYTsla»* [Chronology of prohibitions of the Ukrainian language – «POROKHIVNYTSLA»]. Retrieved from <https://porokhivnytsya.com.ua/2016/07/25/chronology-of-ukrainian-language-bans/> [in Ukrainian].
12. Logvynenko, Y., Mazurenko, V., Sytnyk, L., & Bilyk, N. (2024). Anti-marxist polemics in Mykola Rudenko's novel-treatise "formula of the sun". *Amazonia Investiga*, 13 (75), 285–295. Retrieved from <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/issue/view/76/Full%20Issue%20Vol%2013%20No.%2075-%202024>
13. Logvynenko, Y., Mazurenko, V., Sytnyk, L., & Bilyk, N. (2023). Mykola Rudenko's poetry and prose as a platform for popularizing the author's alternative hypothesis of the Universe. *Amazonia Investiga*, 12, 67, 223–231. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.67.07.20> Volumen 12, No 67, Año 2023 Completo (amazoniainvestiga.info).

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 24.01.2025